

REZULTATET NË TESTIN PISA 2018 DHE MOSLEXIMI I LETËRSISË SI DUKURI TE NXËNËSIT KOSOVARË TË MOSHËS 15 VJEÇE¹

(vështrim analitik dhe empirik mbi mosleximin e letërsisë në shkollat tona)

Dr. Murteza OSDAUTAJ, punëtor shkencor
Instituti Pedagogjik të Kosovës (IPK)

Abstrakt

Leximi dhe kultura e leximit (reading literacy) kanë qenë fushat e vlerësimit të nxënësve kosovarë në testin PISA. Ngaqë rezultatet ishin dekurajuese, Instituti Pedagogjik i Kosovës ka ndërmarrë punën për një hulumtim për ta analizuar gjendjen aktuale të leximit, me fokus në leximin e letërsisë nëpër shkollat tona. Hulumtimi² ka përfshirë një mostër prej 714 nxënësve të moshës 15-vjeçare, që paraqet 5.01% të popullacionit të tërësishëm të nxënësve të kësaj grupmoshe në Kosovë.

Për ta konstatuar gjendjen aktuale në leximin e letërsisë, IPK-ja ka krijuar një pyetësor, qëllimi i të cilit ishte mbledhja e të dhënave empirike në lidhje me gjendjen në këtë fushë. Nga studimi ka dalë se 56% e nxënësve në shtëpitë e tyre kanë nga dhjetë deri mbi njëqind libra të letërsisë.

Rezultatet kanë treguar se më shumë se 71% e nxënësve nuk kanë lexuar asnjë libër në jetën e tyre, ndërsa vetëm 1.1% nga numri i përgjithshëm kanë arritur t'i shkruajnë autorët dhe titujt e dhjetë librave që kanë lexuar në jetë.

Në anën tjetër, për të parë se cila është letërsia që lexohet më së shumti nga nxënësit e moshës 15-vjeçare, kemi parashtruar pyetje specifike dhe ka rezultuar se nga numri i përgjithshëm i nxënësve, që kanë lexuar nga një deri në dhjetë libra të letërsisë, 88% e autorëve dhe librave nuk i përkasin letërsisë shqipe dhe, sidomos, nuk i përkasin letërsisë shqipe të Kosovës. Është e dukshme se nxënësit tanë, zakonisht, lexojnë letërsinë e përkthyer nga autorë amerikanë dhe anglosaksonë, si Nikolas Sparks, Danielle Steel dhe autorë të

¹ Studimi është realizuar si rezultat i projektit hulumtues të financuar nga MASHTI, i realizuar nga një ekip i Institutit Pedagogjik të Kosovës. Projekti është realizuar në periudhën mars-shtator 2021.

² Për realizimin e projektit kanë kontribuar hulumtuesit e IPK-së: Zehrie Plakolli, Safete Shala - Statovci, dhe studentët e angazhuar në projekt: Qendresa Lushtaku, Kadire Hajzeraj, Majlinda Isufi, Daut Berisha dhe Fisnik Krasniqi.

ngjashëm të 'letërsisë së lehtë', ndërsa letërsia shqipe e shkruar në Kosovë ka shkallën më të ulët të lexueshmërisë.

Është konstatuar se leximi nuk është pjesë kryesore e kërkesave për vlerësim në shkolla! Standardet e vlerësimit të nxënësve janë të ulëta, mësuesit shfaqin probleme në mësimdhënien e njohjen e letërsisë, ndërsa letërsia shqipe e Kosovës nuk është e qasshme dhe nuk u ofrohet nxënësve për lexim. Mosleximi dhe lënia anash e letërsisë kombëtare, në shkollë dhe jashtë saj, po ashtu na bën të mendojmë edhe për vlerat artistike dhe tematike që përfaqëson ajo, sidomos në shkrimet letrare të pasluftës. I tërë fenomeni mund të paraqesë dy segmente që kanë të bëjnë me krizën e leximit, si fenomen socio-kulturor dhe krizën e letërsisë, si fenomen artistik dhe krijues.

Rekomandimet e dala nga hulumtimi përfshijnë ndërhyrjet në kurrikulat e lëndëve, në rishikimin e akreditimit të programeve studimore, që përgatisin mësues të gjuhës dhe letërsisë, në ndërhyrjen e shtetit në politikat botuese të shtëpive botuese, si dhe në subvencionimin e botimeve nga letërsia e mirëfilltë dhe, sidomos, në botimin e veprave të autorëve që janë futur në kuadër të kurrikulave dhe plan-programeve të Gjuhës shqipe dhe letërsisë.

Fjalët çelës: leximi, kultura e leximit, letërsia, kriza e leximit, kriza e letërsisë, nxënësit, mësuesit, kurrikulat, programet e studimit.

PISA 2018 results in the field of reading and non-reading of literature as a phenomenon of Kosovo students of age 15 years old

(Analytical and empirical overview at the non-reading of literature in our schools)

Dr. Murteza OSDAUTAJ, scientific advisor
Pedagogical Institute of Kosova (PIK),

Abstract

Reading and reading literacy have been the areas of assessment of Kosovar students in the PISA test. Because the results were very discouraging, the Kosovo Pedagogical Institute undertook a research to analyze the current state of reading literacy, with a focus on reading literature in our schools. The research included a sample of 714 students aged 15, which represents 5.01% of the total population of students in this age group in Kosovo.

To ascertain the current situation in reading literature, PIK created a questionnaire, the purpose of which was to collect empirical data regarding the situation in this field. The study found that 56% of students in their homes have from ten to over a hundred books of literature.

The results showed that more than 71% of students have never read a book in their lives, while only 1.1% of the total number have managed to write the authors and titles of the ten books they have read in their lives.

On the other hand, to see which is the literature most read by 15-year-olds, we asked specific questions and it turned out that out of the total number of students who read one to ten literature books, 88% of authors and books do not belong to Albanian literature and, especially, do not belong to Kosovo Albanian literature. It is obvious that our students usually read the literature translated by authors such as Nicholas Sparks, Danielle Steel and similar authors of 'light literature', while the Albanian literature written in Kosovo has the lowest readership rate.

It has been found that reading is not part of the assessment of students in schools! Student assessment standards are extremely low, teachers show problems in teaching and in knowledge about literature, while Kosovo Albanian literature is not accessible and not offered to students for reading. Not reading, and neglecting national literature, in and out of school, also makes us think about the artistic and thematic values it represents, especially in post-war literary writings. The whole phenomenon can present two segments dealing

with the crisis of reading as a socio-cultural phenomenon and the crisis of literature as an artistic and creative phenomenon.

Recommendations from the research include interventions in subject curricula, review of accreditation of study programs that prepare language and literature teachers, government intervention in publishing policies of publishing houses, and subsidizing publications from genuine literature.

Key words: *Reading, reading literacy, literature, reading crisis, literature crisis, students, teachers, curricula, study programs.*

Hyrje

Testi PISA në përgjithësi është një testim ndërkombëtar, i organizuar nga OECD-ja në mënyrë periodike, për çdo 3 vjet, që ka për qëllim t'i vërë në pah karakteristikat e arritshmërisë së nxënësve në tri fusha themelore mësimore. Leximi, matematika dhe shkencat (biologjia, kimia, fizika) janë tri fushat kurrikulare, në të cilat nxënësit testohen dhe maten të arriturat e tyre mësimore. Testimi i PISA-s nuk mbahet, thjesht, për matjen e thjeshtë të arritshmërisë. Arritshmëria e nxënësve 15-vjeçar bëhet me qëllim të konstatimit dhe vlerësimit të shkallës në të cilën ata kanë fituar njohuri bazë dhe aftësi thelbësore për pjesëmarrje të plotë në jetën shoqërore, kulturore dhe ekonomike³, për të qenë qytetarë globalë.

Rezultatet e testit PISA 2018, që u publikuan në fund të vitit 2019, paraqitën një gjendje jo fort të mirë të nxënësve kosovarë në të tria fushat e testimit (lexim, matematikë dhe shkenca). Rezultatet që dolën ishin dekurajuese dhe, si të tilla, e renditën Kosovën në vendin e fundit në Evropë në të tria fushat që i përmendëm.

Në bazë të rezultateve të PISA-s, nxënësit tanë, në fushën e kulturës së leximit (ang. Literacy)⁴, treguan sukses të dobët. Sipas asaj që mund të shohim, nga një numër tejet i madh i statistikave që ka publikuar OECD⁵, mund të konstatohet se vetëm 21.3% e nxënësve kosovarë kanë arritur ta

³ OECD (2019), PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/5f07c754-en>.

⁴ Fjalën 'literacy' për të cilën po flasim, përveç në përthimin e parë (të fjalëpërfjalshëm (*shkrim-lexim*)), jam munduar ta përkthej edhe si 'kulturë', por edhe si 'shkathtësi' ose 'aftësi'. Megjithatë, edhe pse fjalët 'kulturë', 'aftësi' dhe 'shkathtësi' nuk e jepen kuptimin e plotë sipas definicionit të përdorur nga OECD, në tekst e kam përdorur, për shkaqe kuptimore dhe përmbajtjesore, do të bazohen në kuptimin francez nga shprehjet '*la culture de la lecture*' '*la culture mathématique*' apo '*la culture scientifique*' etj. Lus lexuesin që shprehjen e përdorur nga unë si 'kulturë leximi' ta kuptojë në bazë të definimit, që i bëhet kësaj shprehjeje në gjuhën franceze.

⁵ Të dhënat për këta indikatorë mund të shkarkohen në faqen e ueb-it:

https://www.oecd-ilibrary.org/sites/5f07c754-en/1/2/13/3/index.html?itemId=/content/publication/5f07c754-en&csp_=6aa84fb981b29e81b35b3f982f80670e&itemIGO=oecd&itemContentType=book

kalojnë ‘pragun e kalueshmërisë’. Kjo shifër paraqet nivelin më të ulët të kalueshmërisë në Evropë dhe ndër nivelet më të ulëta në botë, gjithmonë bazuar në rezultatet e vendeve që kanë marrë pjesë në PISA⁶. Po ta shohim në mënyrë grafike atë që paraqesin të dhënat statistikore kualitative dhe kuantitative të OECD-së, të botuara në pesë vëllimet e studimit gjithëpërfshirës për PISA 2018, do të shohim se shpërndarja e atyre 78.7% të nxënësve që nuk kanë mundur të arrijnë rezultat kalues duket kështu: Në nivelin 1a janë radhitur 38% të nxënësve, 31.7% janë në nivelin 1b, ndërsa pjesa tjetër e tyre janë në dy nivelet e fundme të moskalueshmërisë. Sinjifikante është, gjithashtu, rezultati tejet i dobët në dy nivelet më të larta të kalueshmërisë. Në këto dy nivele, nivelet 5 dhe 6, përqindja e nxënësve është thujse zero (shih paraqitjen grafike të arritshmërisë), përqindja e arritshmërisë në këto dy nivele, vështruar nga perspektiva globale e arritshmërisë, përveçse paraqet një gjendje alarmuese për sistemin, në aspektin e suksesit të përgjithshëm në PISA nuk paraqet kurrfarë sinjifikance. Duke pasur zero arritshmëri në dy nivelet më të larta të arritshmërisë, arritshmëria maksimale më sinjifikante e nxënësve kosovarë është shënuar në nivelin 4 (nota 4 sipas sistemit tonë të notimit) të arritshmërisë, të cilin e kanë arritur 0.2% e nxënësve ose, tërësisht, 11 nxënës. Në nivelin 3, siç shihet, kanë arritur 3.6% e nxënësve ose 181 nxënës. Pjesa tjetër e tërë popullacionit të nxënësve, pra 17.7% e atyre që kanë kaluar, janë në nivelin e fundit të kalueshmërisë, pra në nivelin 2, që, përkthyer në sistemin tonë të notimit, është baras me notën 2⁷.

⁶ Një analizë më të hollësishme të të gjeturave nga testi PISA 2018 mund ta lexoni në librin tim ‘GJENDJA E ARSIMIT KOSOVAR BAZUAR NË TESTIN PISA 2018’, IPK, Prishtinë, 2020

⁷ Shih më gjerësisht në: Murteza Osdautaj ‘GJENDJA E ARSIMIT KOSOVAR BAZUAR NË TESTIN PISA 2018’, IPK, Prishtinë, 2020

Figura 1. Paraqitja grafike e arritshmërisë në fushën e leximit

Për t'i analizuar një pjesë të shkaqeve që kanë shkaktuar këtë gjendje jo të mirë në sistemin tonë arsimor, një ekip hulumtuesish të Institutit Pedagogjik të Kosovës, në fillim të vitit 2021, kanë kryer një hulumtim në terren. Hulumtimi ka pasur për qëllim matjen e leximit të nxënësve të moshës 15-vjeçare në Republikën e Kosovës. Në projekt, në bashkëpunim me DKA-të e rajoneve, janë përfshirë 18 shkollat⁸ të rajoneve të Prishtinës, Pejës, Prizrenit, Gjilanit, Ferizajt, Gjakovës dhe të Mitrovicës. Gjithashtu, për qëllim të krahasimit, në projekt është përfshirë edhe një komunë që nuk konsiderohet 'e madhe' dhe, për shkak të afërsisë me Prishtinën, është përzgjedhur Podujeva.

Metodologjia

Duke u bazuar në hipotezën fillestare, se sukcesi i dobët i nxënësve kosovarë në testin PISA është shkaktuar edhe nga puna e pamjaftueshme, që zhvillohet nëpër shkollat tona në lëndën e Gjuhës shqipe dhe letërsisë dhe

⁸ Në çdo rajon është përcaktuar një shkollë e qytetit dhe një shkollë e fshatit.

duke e ditur se leximi i pamjaftueshëm është, thuajse, fenomen evident në shoqërinë tonë, i cili ka ndikuar në arritjet e dobëta në testimet ndërkombëtare, ne kemi përgatitur një pyetësor të përbërë me kërkesa specifike, që kishin për qëllim të nxirrnin të dhëna në lidhje me leximin e letërsisë dhe shkrimin e teksteve nga nxënësit e moshës 15 vjeçe. Me anë të pyetësorit kemi dashur të konstatojm nivelin e kontaktit të nxënësve me librin, në njërën anë, leximin e librave dhe njohjen e letërsisë, në anën tjetër, si dhe aftësitë e tyre që të shkruajnë një tekst me nivele abstraksioni të përshtatshëm për moshën e tyre. Për këtë arsye, jemi përqendruar në nxjerrjen dhe formulimin e pyetjeve, që nuk largohen nga kurrikulat aktuale, që zhvillohen në shkollat tona dhe, kryesisht, kanë përfshirë autorë, pjesë leximi dhe libra letrarë, që u përkasin letërsisë shqipe të Shqipërisë dhe të Kosovës, si dhe të asaj botërore. Vlen të ceket se pyetësori ka përmbajtur kërkesa shumë specifike dhe ka kërkuar përgjigje shumë të sakta (p.sh. në pyetësor, përveç titullit të poezisë, tregimit, apo librit të lexuar, u kemi kërkuar nxënësve edhe përmendjen e autorit). Në test ka pasur edhe kërkesa të tilla, të cilat kanë mëtuar të konstatojnë gjendjen e nxënësve në aspektin e të shprehurit dhe të komunikimit me shkrim në lidhje me tema të caktuara dhe në lidhje me aftësitë e tyre në konvertimin e një teksti të shkruar gegnisht në gjuhën standarde.

Ndër qëllimet tona ishte edhe matja e njohurive themelore të kulturës së përgjithshme që kanë nxënësit me fokus të përgjithshëm që të shohim se në ç'masë nxënësit e njohin dhe janë të familjarizuar me figurat e rëndësishme kombëtare nga fusha e kulturës dhe e arteve.

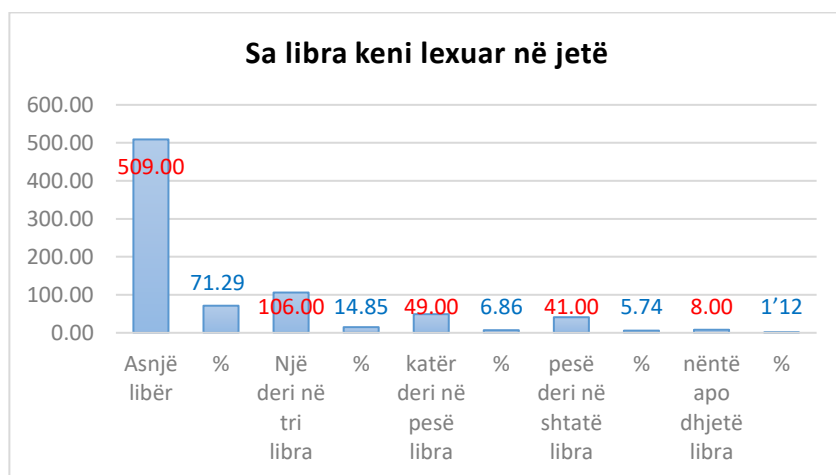
Në hulumtimin tonë mostra është përbërë nga 714 nxënës⁹ të klasave të nënta, që paraqet 5,01% të popullacionit të përgjithshëm të nxënësve 15-vjeçar dhe e cila, si mostër, i plotëson kushtet shkencore për studim analitik kuantitativ dhe kualitativ.

⁹ Hulumtimi është përbërë nga dy komponentë dhe, përveç nxënësve, ka përfshirë edhe mësuesit e klasave të pesta, të cilët, me hipotezën se mësimnxënia nga cikli fillor ndikon në krijimin e kulturës së përgjithshme të leximit të nxënësit, janë vëzhguar sistematikisht nga ekipi i projektit. Meqenëse vëzhgimi i mësuesve nuk lidhet drejtpërdrejt me tematikën e këtij punimi, rezultatet e kësaj pjese të hulumtimit nuk i kemi paraqitur në këtë punim.

Të gjeturat dhe rezultatet

Në bazë të rezultateve të mbledhura dhe analizës së tyre, doli se niveli i lexueshmërisë nuk është i lartë. Nga rezultatet që do t'i paraqesim më poshtë del se një masë e madhe e nxënësve s'kanë njohuri të mjaftueshme dhe kontakt të afërt me leximin, por edhe që dinë fare pak për letërsinë dhe autorët e letërsisë, edhe në rastet kur ndonjë autor i njohur ka origjinë nga qyteti i tyre.

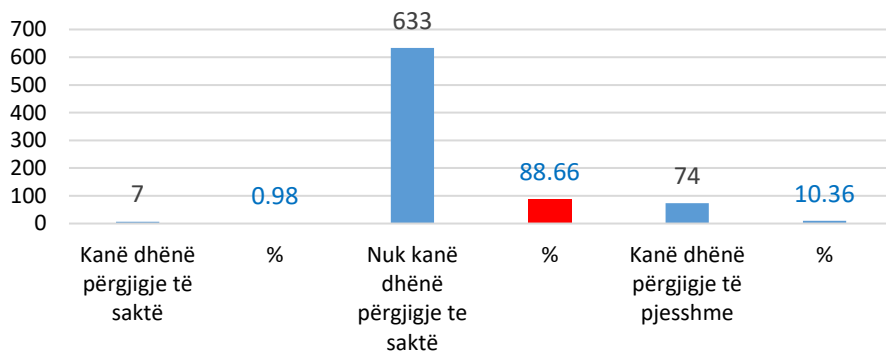
Në pyetjen se sa libra kanë lexuar nxënësit në jetën e tyre, dalin të dhëna jo të mira. Nga 713 nxënës të anketuar, 509 (71.2%) prej tyre nuk kanë arritur ta përmendin asnjë titull libri dhe asnjë autor¹⁰. 106 nxënës ose 14.8% janë shprehur që në jetë kanë lexuar nga një deri në tri libra, ndërsa vetëm 8 nxënës ose 1.12% nga numri i përgjithshëm kanë arritur që t'i radhisin dhjetë tituj librash dhe autorësh që i kanë lexuar në jetën e tyre.

Interesante është se, edhe pse Ernest Heminguej mësohet në dy klasë të ndryshme (shih më poshtë), edhe pse pyetjen e kishim formuluar me titullin e romanit '*Plaku dhe deti*' dhe me një fotografi të kopertinës së librit brenda kërkesës, 88.66% e nxënësve ose 633 prej tyre nuk kanë arritur të përgjigjen në lidhje me emrin e autorit dhe emrin e personazhit kryesor. Në këtë

¹⁰ Duhet marrë parasysh se në anketim nuk kemi kërkuar nga nxënësit të përmendin tituj a autorë të teksteve shkollore. Kërkesa përqendrohej në tekstet dhe veprat letrare të autorëve të përfshirë në kurrikula dhe plan-programe.

kërkesë, përgjigje të saktë kanë dhënë vetëm 7 nxënës ose 0.9% nga numri i përgjithshëm i të anketuarve.

Po kështu, në kërkesën e parashtruar, në të cilën kemi kërkuar që nxënësit të përmendin 5 autorë të njohur të letërsisë shqipe dhe kryeveprat e tyre, ka rezultuar se 49.72% e nxënësve nuk kanë arritur ta përmendin asnjë autor shqiptar dhe asnjë vepër të tyre, 15.26% e kanë përmendur vetëm një autor dhe një vepër, që i përket atij autori, 11.6% i kanë përmendur vetëm dy autorë dhe dy tituj të saktë, 9.8% i kanë përmendur tre autorë dhe tre tituj të saktë, 5.9% i kanë përmendur katër autorë dhe titujt e veprave të tyre dhe 7.98% i kanë përmendur 5 autorë shqiptarë dhe titujt e veprave të tyre.

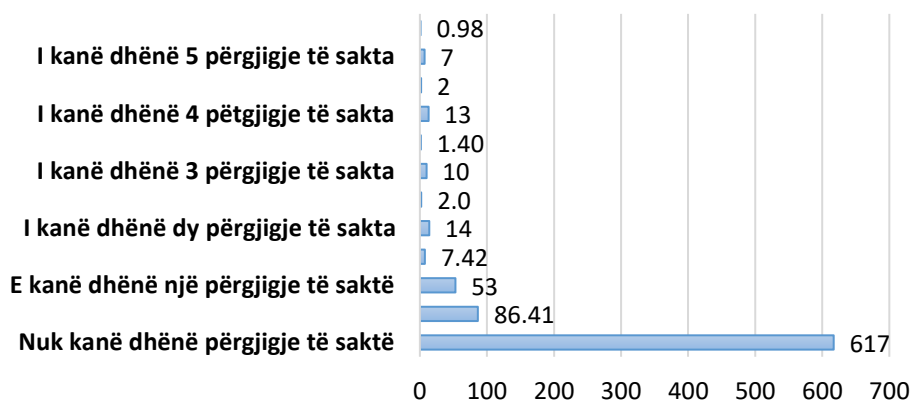
Në kërkesën që u është bërë nxënësve se cilin autor ua kujton vepra “*Lahuta e Malcis*”, 37,99% e nxënësve kanë dhënë përgjigje të saktë, ndërsa 62,61% kanë dhënë përgjigje të gabuar.

Në këtë vazhdë ne kemi dashur të dimë se sa nxënësit tanë i njohin autorët vendës dhe për këtë arsye kemi parashtruar pyetjen se kush është Nazmi Rrahmani. Në këtë kërkesë 38.8% e nxënësve janë përgjigjur se është shkrimtar, domethënë kanë dhënë përgjigje të saktë, ndërsa 61.2% kanë dhënë përgjigje të gabuar. Gjithashtu, për të parë se sa e kanë të zhvilluar spektrin asociativ dhe të menduarin kritik të nxënësve kemi parashtruar dy pyetje asociative ku përgjigjet do të ishin Ismail Kadare, Mitrush Kuteli dhe

Lasgush Poradeci. Kemi vërejtur se nxënësit në shumicë (87.3% e tyre) nuk kanë arritur që ta ndërlidhin qytetin e Gjirokastrës dhe titullin e librit “Kush e solli Doruntinën”, me emrin e Ismail Kadaresë. Gjithashtu, ndërlidhjen në mes të Pogradecit dhe dy personaliteteve të njohura kombëtare nga ky qytet nuk kanë arritur ta bëjnë 624 nxënës apo 87.4% e numrit të përgjithshëm të anketuarve. Pothuajse e njëjta gjendje në përgjigjet e nxënësve ka qenë edhe në lidhje me pyetjen në të cilën është kërkuar titulli i një kënge të njohur, duke e përmendur emrat e Nexhmije Pagarusha dhe Rexho Mulliqin. Në këtë pyetje kanë arritur të përgjigjen saktë vetëm 43% e nxënësve.

Për të konstatuar nëse një pjesë e nxënësve edhe mund të kenë lexuar pjesë nga letërsia edhe në rastet kur nuk kanë arritur të lexojnë libra të plotë letrarë dhe joletrarë, ne kemi kërkuar prej tyre që t’i radhisin pesë tregimet apo poezitë më të rëndësishme që i kanë lexuar dhe autorët e tyre. Përgjigjet e marra nga kjo pyetje, edhe në këtë rast, dalin dekurajuese. Për të parë me qartë rezultatet e nxjerra nga kërkesa e parashtruar, po i paraqesim ato grafikisht.

Pesë poezitë dhe tregimet

Siç shihet nga të dhënat e tabelës, 86.41% e tyre janë përgjigjur gabimisht, domethënë titulli i tregimit, poezisë, nuk ka përkuar me emrin e autorit, apo nuk kanë shkruar asnjë autor dhe asnjë titull të tregimit apo poezisë. 7.42% kanë dhënë një përgjigje të saktë, 2.0% i kanë dhënë dy përgjigje të sakta, 1.40% i kanë dhënë tri përgjigje të sakta, 2% i kanë dhënë katër përgjigje të

sakta dhe 0.98% i kanë dhënë 5 përgjigje të sakta. Siç mund të shihet nga përgjigjet që po i analizojmë, nxënësit tanë edhe në këtë aspekt kanë dalë dobët, gjë që, me të drejtë, të bën të mendosh dhe të dyshosh nëse në shkollat tona realizohen plan-programet mësimore dhe a realizohet një vlerësim i mirëfilltë i njohurive të nxënësve.

Nxënësit, gjithashtu, nuk kanë dalë mirë as në kërkesën tonë përmes së cilës kishim për qëllim që ata ta identifikojnë librin “Posta e porositun”. Në këtë kërkesë, nuk kanë arritur të japin përgjigje të saktë 97.48% e nxënësve ose 696 prej tyre.

Nxënësit kanë shprehur probleme të theksuara edhe në shkrimin e një eseje njëqindfjalëshe, por edhe në rishkrimin e një teksti nga gegnishtja në gjuhën letrare, megjithatë kjo pjesë nuk do të jetë pjesë e këtij punimi, ngase shqyrtimi i kësaj problematike duhet të jetë pjesë e një ekspertize specifike gjuhësore, por si e dhënë dëshmon se edhe në aspektin e njohurive gjuhësore dhe të kulturës së përgjithshme nxënësit kanë dhënë përgjigje jo të kënaqshme dhe kanë performancë tejet të dobët.

Tërësia e nxënësve nga mostra, kryesisht janë nxënës që nuk kanë lexuar fare në jetën e tyre ose që kanë lexuar fare pak. E njëjta performancë është treguar edhe njohuritë e tyre të përgjithshme, që i kanë manifestuar në përgjigjet e tyre. Prandaj, në përgjithësi, në të gjitha fushat e testimit, në të arriturat e tyre në lexim, në njohuritë e përgjithshme të tyre dhe në shkrim dhe komentim, nxënësit kanë treguar performancë të pakënaqshme, duke dëshmuar një të dhënë se gjendja e tyre e tillë është një nga arsyet themelore në mospësuksin e tyre në PISA.¹¹

Performanca e nxënësve që kanë deklaruar se në shtëpitë e tyre kanë mbi 100 libra

Duke parë se tërësia e nxënësve të anketuar, një përqindje e lartë, kanë treguar performancë të dobët, jemi ndalur t’i analizojmë përgjigjet e nxënësve, të cilët, në anketim, kanë treguar se në shtëpitë e tyre posedojnë

¹¹ Në studimin e IPK-së, të këtij viti, në lidhje me humbjet arsimore në pandemi, ka dalë se arritshmëria në PISA, hipotetikisht, nëse nxënësit tanë do të testoheshin në kohën kur është kryer hulumtimi në fjalë, do të ishte edhe për 30% më e dobët.

100 e më shumë libra, me hipotezën se kontakti i përditshëm me librin është një faktor që ndikon në nivelin më të lartë të leximit. Se kanë më shumë se njëqind libra në shtëpi, gjatë anketimit, janë deklaruar 98 nxënës, apo 13.7% nga numri i përgjithshëm i të anketuarve, që, marrë në tërësi, është një indikator sinjifikant, i cili flet për shpërndarjen e librit nëpër familjet kosovare. Duke u ndalur vetëm në këtë numër të nxënësve, kemi analizuar edhe plan-programin mësimor nga klasa e gjashtë deri në të nëntën dhe kemi identifikuar të gjithë autorët e letërsisë shqipe dhe të letërsisë botërore, që mësohen në shkollat tona dhe të cilët, hipotetikisht, do të duhej të ishin baza e leximit e këtij popullacioni të nxënësve.

Nga analiza dhe shikimi i plan-programeve dhe kurrikulave¹² lëndore, të miratuara dhe të hartuara nga MASHTI, del se në këto dokumente, në të gjitha klasat e shkollës së mesme të ulët, janë përfshirë këta autorë:

1. Sterjo Spasse
2. Naum Prifti
3. Nasi Lera (klasa IX)
4. Teodor Laço
5. Faik Ballanca (klasat VI dhe VII)
6. Sabri Hamiti (klasat VI, VII dhe VIII)
7. Murat Isaku
8. Asdreni
9. Dritero Agolli (klasat VI dhe VII)
10. Adem Gajtani
11. Mitrush Kuteli (klasat VI dhe VII)
12. Ymer Elshani

¹² Për dokumentet në lidhje me kurrikulën apo plan-programet vizitojeni faqen e MASHTI-t: <https://masht.rks-gov.net/korniza-e-kurrikules-e-arsimit-parauniversitar>. Në këtë pjesë të punimit (nxjerrjen e të dhënave nga kurrikulat) ka ndihmuar studentja Qëndresa Lushtaku.

13. Konstandin Kristoforidhi
14. Faik Konica (klasat VI, VII dhe VIII)
15. Qamil Batalli
16. Jeronim De Rada
17. Ismail Kadare (klasat VI, VII, VIII dhe IX)
18. Azem Shkreli
19. Ali Podrimja (klasat VI, VII dhe IX)
20. Vehbi Kikaj
21. Nazmi Rrahmani
22. Odhise Grillo
23. Gjergj Zheji
24. Din Mehmeti
25. Kico Blushi
26. Musa Ramadani
27. Beqir Musliu
28. Mehmet Kraja
29. Bilal Xhaferri
30. Rifat Kukaj
31. Gjergj Fishta
32. Asdreni
33. Skënder Drini
34. Jakov Xoxa
35. Zejnullah Rrahmani
36. Lamije Haxhijaj
37. Mihail Hangjari

38. Agim Spahiu
39. Ernest Koliqi
40. Fan Noli
41. Migjeni
42. Rexhep Qosja
43. Ndre Mjeda (klasa IX)
44. Lasgush Poradeci (klasat VII dhe VIII)
45. Midhat Frashëri
46. Teki Dervishi
47. Jusuf Buxhovi
48. Yllka Domi
49. Eqrem Basha (klasat VII dhe VIII)
50. Arif Demolli
51. Frederik Reshpja
52. Zef Serembe
53. Roland Gjozi
54. Brunilda Zllami
55. Bardhyl Xhama
56. Anton Pashku

Ndërsa, nga autorët e huaj janë të përfshirë:

1. Edmond de Amiçis
2. Elizabeth Enright
3. Azis Nesin

4. Mark Twain
5. Ezopi
6. Shileri
7. Homeri
8. Stefan Cvajg (klasat VI dhe VII)
9. Zhyl Vern (klasat VI dhe VII)
10. Sokrati
11. Viktor Hygo
12. AnneFrank
13. Majn Rid
14. Jostein Gaarder
15. Xhejn Roling
16. Tur Hajerdal
17. E. Velistov
18. W. Shekspir

Nga analiza e përgjigjeve që kanë dhënë nxënësit, konstatohet se autorët më të lexuar nga letërsia jonë janë:

- Ismail Kadare, që është lexuar nga 30 nxënës;
- Naim Frashëri, që është lexuar nga 21 prej tyre dhe
- Gjergj Fishta, i lexuar nga 13 syresh.

Nga autorët e tjerë, që mund të përmenden për faktin se janë lexuar nga nxënësit, veçohen Jeronim de Rada, që është lexuar nga tetë nxënës; Ndre Mjeda dhe Strerjo Spasse, të lexuar nga shtatë; Ali Podrimja nga pesë nxënës; Lasgush Poradeci dhe Ernest Koliqi nga tre nxënës, ndërsa që Sabri Hamiti, Qamil Batalli, Vehbi Kikaj, Nazmi Rrahmani, Anton Pashku dhe

Bilal Xhaferi janë lexuar vetëm nga një nxënës secili. Pjesa tjetër e autorëve, të cilët i radhitëm më lart, nuk janë lexuar nga asnjë nxënës. Nga autorët e huaj, të përfshirë në plan-programet mësimore dhe në kurrikulat lëndore, studimi ka treguar se Ernest Heminguej është lexuar nga shtatë nxënës, Honore De Balzak, Uilliam Shkspir dhe Ana Frank janë lexuar, secili, prej pesë nxënësve, Viktor Hygo nga një nxënës, derisa pjesa tjetër e autorëve nuk janë lexuar fare nga asnjë nxënës.

Nga hulumtimi dhe analiza e kurrikulave lëndore, duke filluar nga klasa e gjashte dhe deri në klasën e nëntë, është parë se në këto dokumente janë përfshirë 43 autorë shqiptarë të letërsisë së sotme. Sinjifikante është se 33 prej tyre nuk përmenden asnjëherë nga nxënësit. Prej të gjithë autorëve që s'janë lexuar nga asnjë nxënës, 21 prej tyre janë kosovarë. Në mesin e autorëve kosovarë, veprat e të cilëve janë lexuar, 5 përmenden nga një herë, ndërsa i vetmi autor që është lexuar nga pesë nxënës është Ali Podrimja.

Një e gjetur interesante e studimit është fakti se një numër nxënësish kanë lexuar vepra letrare dhe autorë që nuk janë të përfshirë në plan- programet mësimore dhe në kurrikula. Tendenca e përgjithshme është orientimi i nxënësve nga letërsia e 'lehtë' amerikane dhe ajo që shkruhet në vendet shqipfolëse, që veçohet për tematiken e dashurisë, të suksesit dhe të mirëqenies.

Nga studimi ka dalë se nxënësit tanë zakonisht i lexojnë autorët amerikanë, të njohur tashmë për shkrimet e tyre 'limonadë', siç janë Danielle Steel, Nicholas Sparks, Mary Pope Osborne, David Williams, e ndonjë tjetër. Gjithashtu, nuk kanë munguar edhe autorët shqiptarë dhe ndër ta është pikasur më së shumti Viktor Canosinaj. Me qëllim që të kihet një pasqyrë sa më e plotë për autorët që nuk janë përfshirë në plan-programe, por që veprat e tyre janë lexuar nga nxënësit tanë, po i sjellim disa nga emrat e përmendur: Sylejman Pitarka, Vehbi Kajtazi dhe Irfan Ukshini janë përmendur, secili prej tyre, nga një herë; Haki Stërmilli, Petro Marko dhe Rexhai Surroi janë lexuar, secili, nga dy nxënës; Rexhep Hoxha nga katër prej tyre dhe, siç e cekëm më lart, autori, thuaja i panjohur, Viktor Canosinaj, i ka kaluar me lexueshmëri të gjithë autorët shqiptarë, përveç Kadaresë, të të dyja vendeve, duke qenë i lexuar prej 18 nxënësve.

Një nga të gjeturat më brengosëse është fakti se letërsia shqipe e shkruar në Kosovë është pjesa më e palexuar, krahasuar me letërsinë shqipe nga Shqipëria dhe me pjesën nga letërsia botërore, që është përzgjedhur për të qenë pjesë e plan-programeve mësimore.

Bazuar në faktet, të cilat i përmendem, duhet menduar seriozisht se ku qëndrojnë shkaqet dhe përse kjo pjesë e letërsisë kombëtare mbetet kaq e palexuar. Përveç aspekteve artistike, që nuk janë temë e këtij studimi, mosleximi i letërsisë kosovare duhet të shikohet edhe në aspekte të tjera, që lidhen me shkollën, me njohuritë mbi natyrën e kësaj letërsie nga autorët e plan-programeve dhe, gjithashtu, edhe në aspektin e përshtatshmërisë tematike, didaktike dhe pedagogjike, por edhe të stilit dhe gjuhës së kësaj letërsie karshi moshës së nxënësve dhe ndërtimit të tyre kulturor, psikologjik dhe akademik.

Përfundime dhe rekomandime

Siç mund të keni vërejtur nga analiza e të dhënave të mbledhura dhe të prezantuara, është fakt i pamohueshëm gjendja alarmante në shkollat tona, sidomos në fushën e leximit, por edhe në fushat e tjera mësimore. Kjo dukuri duhet të shqyrtohet dhe të analizohet nga të gjithë faktorët relevantë: politikë, shkencorë, artistikë, sociologjikë dhe kulturorë.

Ne mendojmë se njëri nga faktorët themelorë që gjendja është e tillë në fushën e leximit është edhe profili i mësuesit, në të gjitha nivelet parauniversitare dhe, sidomos, të shkollës fillore dhe të nivelit të shkollës së mesme të ulët, ngase, nga vëzhgimet, janë hetuar një varg të metash, mungesash të njohurive dhe problemesh profesionale, që kanë mësuesit në njohjen, përpunimin dhe mësimdhënien e materies mësimore të nxënësit.

Duke e ditur se mësuesi është faktori kryesor i çdo suksesi apo mospuksesi në shkollë, kemi arritur në përfundimin se duhet të rishikohen të gjitha kriteret e mundshme akademike, profesionale dhe të tjera, në bazë të së cilave, deri tash, janë lëshuar diplomat e universitetit.

Përveç për dhënien e diplomës, duhet të krijohen standarde të përcaktuara mirë dhe me indikatorë të matshëm të aftësive dhe shkathtësive që duhet t'i përvetësojë një nxënës apo një student gjatë shkollimit parauniversitar dhe studimeve të tij themelore dhe të nivelit master.

Përcaktimi i standardeve për aftësimin e mësuesve duhet të përqendrohet në tërë strukturën organizative të fakulteteve të edukimit, duke filluar nga plan-programet, profesorët dhe kriteret tepër precize të dhënies së diplomave. Ndalja e dhënies së diplomave universitare, të pakonvertueshme në shkathtësi profesionale, nuk do të krijojë kushte për ndryshimin e profilit të një mësuesi që do të diplomohet apo të mësuesit që, aktualisht, punon dhe vepron në shkollat tona. Në këtë kontekst, duhet të shihet roli i universiteteve në kualifikimin e mësuesve dhe në bazë të cilave kriteret lëshohen diploma mësuesish. Një ndërhyrje urgjente në përcaktimin e standardeve dhe kriterëve, të cilat duhet t'i plotësojë një i diplomuar për mësues, është një hap që duhet të ndërmerret urgjentisht.

Mosleximi dhe mosnjohja në këto përmasa e letërsisë kombëtare, por edhe botërore, nga nxënësit tanë duhet të angazhojë MASHTI-n që, sa më parë, t'i rishikojë kurrikulat lëndore për Gjuhën dhe Letërsinë Shqipe. Rishikimi duhet të orientohet në metodologjitë e aplikuara, në përzgjedhjen dhe zhvillimin e materies mësimore, në të arriturat e kërkuara mësimore që duhet t'i arrijë një nxënës dhe, çka është e rëndësishme, të vlerësohet nëse autorët veprat letrare apo pjesët e leximit që përzgjidhen për t'u futur në kuadër të plan-programeve i plotësojnë kërkesat moderne artistike, tematike, u përshtaten aftësive perceptuese e kognitive dhe interesave të nxënësit 15-vjeçar. Në këtë kontekst, duhet të përfshihen një numër i madh i ekspertëve të fushës, por edhe të fushave të tjera, që merren me mësimdhënien dhe nxënien e suksesshme, por edhe me kontekstet e tjera sociale, psikologjike, kulturore etj. Kur të hartohen plan-programet mësimore dhe kurrikulat lëndore, duhet të shikohen dhe të analizohen mirë në aspektin e përshtatshmërisë veprat letrare dhe pjesët letrare të autorëve të veçantë, para se të vendoset për vënien e tyre në kuadër të plan-programeve. Nuk duhet lejuar që në kuadër të plan-programeve dhe të teksteve shkollore të futen autorë dhe pjesë leximi që nuk janë të përshtatshëm për moshën e nxënësve,

ngritjen e tyre akademike dhe kulturore dhe që nuk mund të absorbohen artistikisht dhe tematikisht nga ana e tyre, ngase e rrezikojnë, absolutisht, rezultatin e të nxëniet dhe e mbysin motivin dhe kureshtjen e nxënësve për lexim. Mosleximi i pjesës më madhe të autorëve na sjell në një konkludim të tillë, duke mos e harruar këtu edhe faktin se është e pamundur dhe e çuditshme që mësuesit të lejojnë që nxënësit e tyre të kalojnë me kaq lehtësi, pa i përvetësuar, së paku, materiet më thelbësore të lëndës që e ligjërojnë. Gjendja e tillë vë në dyshim, gjithashtu, edhe kompetencën për vlerësim të mësuesve apo edhe njohjen prej tyre të materies, të cilat ata janë të obliguar ta zhvillojnë.¹³

Hulumtimi ka treguar, gjithashtu, se, sa i përket volumit të leximit, nuk ka dallim sinjifikant në mes të nxënësve që mund të kenë kontakt më të shpeshtë me librin (pra që kanë libra në numër më të madh në shtëpi) dhe atyre të cilët kontaktin me librin e kanë më të zorshëm apo më të rrallë. Dallimi është vërejtur vetëm në aspektin e autorëve dhe librave që kanë lexuar njëra apo pala tjetër e nxënësve.

Profili i dobët i nxënësit të shkëlqyeshëm, shumë të mirë dhe të mirë¹⁴, të detyron të mendosh në mënyrë kritike për një shqyrtim edhe analizim të hollësishëm të profilit të mësimdhënësit, në kuptimin e asaj se cilat janë kriteret me të cilat mësuesi e vlerëson një nxënës si të shkëlqyeshëm, të shumë mirë apo të mirë për arritjet e tij mësimore. Kjo mandej mund të na tregojë një pasqyrë të asaj se cilat shkathtësi apo dije i mungojnë personelit mësimor, që në vlerësimet e të arriturave bëjnë kaq shumë gabime dhe lëshime apo mund të na tregojë se cili është profili profesional i mësuesit, a

¹³ E sollëm këtë konstatim, ngase gjatë vëzhgimit të mësuesve të ciklit fillor shpesh na ka ndodhur se ata ose nuk ishin të përgatitur për ta zhvilluar materien mësimore, ose nuk kishin njohuri të mjaftueshme për ta zhvilluar atë materie mësimore. Gjatë zhvillimit të projektit, kemi identifikuar rastet kur mësuesi nuk e njeh autorin që kishte pasur obligim ta zhvillojë në orën e caktuar mësimore, por edhe raste kur nuk mund ta identifikonte dallimin në mes të titullit të një tregimi apo të një poezie me titullin e një vepre të caktuar të një autori.

¹⁴ Shih: Murteza Osdautaj 'GJENDJA E ARSIMIT KOSOVAR BAZUAR NË TESTIN PISA 2018', IPK, Prishtinë, 2020 dhe OECD (2019), PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/5f07c754-en>.

i ka ai shkathtësitë e duhura nga lënda që e ligjëron, a i ka shkathtësitë e duhura metodologjike në mësimdhënie dhe sa është i aftë që materien mësimore ta përshtatë dhe ta bartë te nxënësit e moshave të caktuara.

Cili është roli i familjes dhe i rrethit shoqëror në zhvillimin shkollor dhe intelektual të nxënësve dhe cilat janë marrëdhëniet familje-shkollë në kuptimin e kërkesave të ndërsjella për rezultatin e dëshiruar të nxënësve.

Të rishikohet plan-programi shkollor në lëndët që e zhvillojnë kulturën e leximit, me fokus të posaçëm në letërsinë dhe leximin e librit.

Të përcaktohen kritere tepër specifike të vlerësimit dhe të kalueshmërisë së nxënësve, në mënyrë që nxënësit të arrijnë njohuri dhe shkathtësi të duhura në përdorimin e gjuhës, në të gjitha situatat, dhe t'i zhvillojnë këto njohuri dhe shkathtësi deri në masën që atyre ua mundëson leximin si një aktivitet i angazhuar intelektual.

Të rriten kapacitetet e fakulteteve të edukimit, në atë mënyrë që të ndalohet rrjedhja e mësuesve jokompetentë nëpër shkollat tona. Nuk duhet të lejohet që mësuesi të kalojë në sistem nëse nuk shpreh kompetenca të mjaftueshme në njohjen dhe përdorimin e gjuhës, shkencave dhe të matematikës.

Të ngrihet në shkallë operative sistemi i inspektoratit të arsimit në tërë vendin dhe i njëjti të ngarkohet edhe me kompetenca për të vlerësuar sistemin dhe mësuesit deri në masën që të ndalojë mësimdhënien për personat që nuk tregojnë kompetencë të mjaftueshme profesionale dhe, njëkohësisht, ta ndalojnë kalueshmërinë joreale të nxënësve nëpër shkollat tona.

Të kontrollohet mirë akreditimi i programeve studimore në universitete dhe në kolegjet private, të cilat prodhojnë edukatorë dhe personel mësimor për sistemin parashkollor. Kjo të bëhet duke krijuar norma specifike dhe të veçanta, me të cilat do të akreditoheshin programet universitare për mësues.

Të krijohet një marrëdhënie obligative në mes të shkollës dhe familjeve, në mënyrë që përgjegjësia e suksesit apo e mosp suksesit të nxënësve të mos mbetet barrë dhe përgjegjësi vetëm e njëjës palë.

Të ndërmerren masa në rishikimin e menjëhershëm të kurrikulave aktuale, si dhe të shikohet mundësia për ngritjen e cilësisë së teksteve shkollore, dhe jo gjithkush dhe jo secila shtëpi botuese të ketë mundësi të shkruajë apo të botojë tekste shkollore.

Megenëse konstatojmë se në tregun librar mungojnë, apo nuk janë botuar fare, që nga vitet 80-të, shumë tituj dhe autorë që janë planifikuar të zhvillohen dhe të mësohen në shkollat tona rekomandojmë që MASHTI duhet të marrë masa urgjente që ta ofrojë sa më shumë nxënësin me librin dhe leximin, sidomos me leximin e autorëve dhe veprave të tyre letrare që janë pjesë e plan-programeve dhe kurrikulave. Një ndër aktivitetet që do të ishte me shumë rëndësi është që MASHTI të ndërhyjë apo të ndihmojë botimin e veprave letrare, si tërësi apo si pjesë, të cilat planifikohen të zhvillohen në shkolla. Kjo të bëhet një nga hapat që duhet t'i ndërmarrë MASHTI, ngase botimi i librit dhe i letërsisë është një aktivitet shumë komercial, i cili nuk bazohet në kërkesat artistike sa në kërkesat e tregut dhe, si pasojë, pjesët e letërsisë tonë, që ka vlerë historike dhe artistike për zhvillimin e letërsisë, kulturës dhe gjuhës, janë pjesa më e pabotuar e letërsisë dhe, rrjedhimisht, shumë e vështirë për t'u gjetur.

Conclusions and recommendations

- a) The non-reading and not knowing of national and world literature in these dimensions by our students should engage the MEST to review the subject curricula for Albanian Language and Literature as soon as possible. The review should focus on the methodologies applied in the selection and development of the teaching material, on the required learning achievements that a student should achieve and, most importantly, assess whether the authors, their literary works or reading pieces that are selected are the appropriate ones to be included in the curricula and to meet the modern artistic, thematic requirements, perceptual and cognitive abilities, and interests of the 15-year-old students. In this process should be included many

experts of the field, but also of other fields that deal with successful teaching and learning but also rthi process must be linked with other social, psychological, cultural contexts, etc. When designing curricula and subject curricula, the literary works and literary pieces of particular authors should be carefully considered and analyzed in terms of appropriateness before deciding to place them within the curriculum. It is not allowed to include in the curriculum and textbooks authors and reading pieces that are not appropriate for the age of the students, their academic and cultural development and that cannot be absorbed artistically and thematically by them, because they absolutely jeopardize the learning outcome and stifle students' motivation and curiosity to read. The non-reading of most of the authors brings us to such a conclusion, not forgetting here the fact that it is impermissible for teachers to allow their students to pass so easily without mastering the most essential material of the subject they teach. Such a situation also calls into question the competence to evaluate teachers or their knowledge of the subject matter which they are obliged to develop.

- b) A study (audit) regarding the performance of the teacher and his professional skills should be carried out and based on it, appropriate measures should be undertaken, especially in the university system and at the level of master studies.
- c) It is necessary to change the teacher licensing system from an improvised one that exists now, to a system based on the measurement of knowledge, the ability and the professional and pedagogical skills of teachers;
- d) Basic and advanced literacy skills should be reviewed and developed at all educational levels;
- e) The system of the Education Inspectorate of Kosovo, as one of main factors that directly affects the quality of education, should become operational as soon as possible;

- f) The Kosovo Pedagogical Institute should be reorganized based on the Law on Scientific Activity and its Statute so that this institution becomes a leading institution of scientific research with a focus on finding new policies and ways and means of raising the quality of education in Kosovo;
- g) A standardized system should be created which does not allow to graduate students who do not have the necessary pedagogical, linguistic, mathematical and scientific skills.
- j) The education and professional development system of preschool teachers should be urgently reviewed with a focus on reorganizing and reformatting the university and training programs that recruit and prepare such teachers;
- h) The system of grading and evaluation of students by teachers across all school levels in the country to be reviewed urgently;
- i) Review textbooks in terms of subject matter, adaptation, language and quality;
- j) Urgently review the syllabus and curricula of all levels.
- k) Conduct an urgent audit of trainings and review the accreditation procedures of the training programs. To determine the strict bases and standards for accreditation of trainings as well as to determine, with a preliminary study, the needs for the types and types of trainings that Kosovo education system needs.

Literatura

IPK: Ndikimi i Covid-19 në humbjet arsimore dhe pasojat në rritjen e pabarazive në mësim.. (grup autorësh), Prishtinë, 2021.

Kurrikulat lëndore/programet mësimore, klasa e pestë, në <https://masht.rks-gov.net/arsimi-parauniversitar> .

Kurrikulat lëndore/programet mësimore, klasa e gjashtë, në <https://masht.rks-gov.net/arsimi-parauniversitar>.

Kurrikulat lëndore/programet mësimore, klasa e shtatë, në <https://masht.rks-gov.net/arsimi-parauniversitar>.

Kurrikulat lëndore/programet mësimore, klasa e tetë, në <https://masht.rks-gov.net/arsimi-parauniversitar>.

Kurrikulat lëndore/programet mësimore, klasa e nëntë, në <https://masht.rks-gov.net/arsimi-parauniversitar>.

Kurrikulat lëndore/programet mësimore, klasa e dhjetë, në <https://masht.rks-gov.net/arsimi-parauniversitar>,

Murteza Osdautaj: Gjendja e arsimit kosovar bazuar në rezultatet e testit PISA 2018, IPK, Prishtinë, 2020.

<https://masht.rks-gov.net/korniza-e-kurrikules-e-arsimit-parauniversitar>

OECD (2019), PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/5f07c754-en>.

OECD (2019), PISA 2018 Results (Volume II): Where All Students Can Succeed, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/b5fd1b8f-en>.

OECD (2019), PISA 2018 Results (Volume III): What School Life Means for Students' Lives, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/acd78851-en>.

OECD (2020), PISA 2018 Results (Volume IV): Are Students Smart about Money? PISA, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/48ebd1ba-en>.